

Wykorzystanie centralnych baz w pracy gromadzenia.

Słowa kluczowe: komputeryzacja bibliotek, gromadzenie zbiorów, centralny katalog NUKAT, baza ISBN, zintegrowane systemy biblioteczne, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, format MARC.

streszczenie: Na przykładzie doświadczeń Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu autor zwraca uwagę na możliwości, jakie daje integracja centralnych baz (NUKAT, baza ISBN) z bazą lokalnej biblioteki. Analizie zostały poddane trzy istotne z punktu widzenia prac związanych z pozyskiwaniem druków zwartych aspekty działalności biblioteki naukowej: automatyzacja wybranych czynności gromadzenia, badanie preferencji czytelników biblioteki, monitoring działalności wydawniczej na terenie Polski. Przy omawianiu każdego z wyżej wymienionych aspektów autor przedstawia wpływ na organizację pracy, możliwości i bariery w wykorzystaniu danych pochodzących z baz zewnętrznych, efekty jakie przyniosła integracja lokalnego systemu z bazami centralnymi.

Wstęp

Polskie biblioteki przeżyły w ciągu ostatnich kilkunastu lat prawdziwą rewolucję technologiczną. Najbardziej widocznym jej efektem są komputerowe katalogi zbiorów bibliotecznych (lokalne, regionalne, centralne). Duża część funkcji zintegrowanych systemów bibliotecznych jest niewidoczna dla odbiorcy. Mają one jednak duży wpływ na jakość pracy biblioteki. Na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu chcę wskazać, jakie szanse w pracy gromadzenia druków zwartych daje wykorzystanie danych centralnego narodowego katalogu NUKAT oraz bazy ISBN Biblioteki Narodowej w Warszawie. Migracja danych do lokalnej bazy ułatwia automatyzację wybranych czynności, umożliwia szybkie odszukanie pożądaných informacji bibliograficznych. Skupiając się w artykule na zagadnieniach związanych z gromadzeniem druków zwartych będę zmuszony niekiedy wyjść poza ścisły krąg spraw związanych z pozyskiwaniem książek. Przeprowadzona po 2004 roku komputeryzacja procesów gromadzenia odcisnęła również wpływ na pracę innych jednostek w strukturze biblioteki. Decyzja o automatyzacji części prac w Sekcji Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów była każdorazowo oceniana pod względem usprawnienia rejestracji, opracowania i udostępniania książek. W toku wprowadzania kolejnych elementów komputeryzacji rozszerzeniu uległa rola katalogu komputerowego biblioteki. Naturalnie, nadal jego podstawowymi i najważniejszymi zadaniami są: udzielanie informacji o stanie zasobów, szybka ich lokalizacja i możliwość zamówienia przez czytelnika. Po kilku latach prac okazało się, że katalog może pełnić rolę niejako odwrotną. Katalog stał się narzędziem, dzięki któremu czytelnik ma możliwość (i chętnie z niej korzysta) formułowania precyzyjnych oczekiwań wobec księgozbioru biblioteki. Referat nie ma ambicji przedstawienia wszelkich możliwości, jakie daje integracja lokalnego katalogu z danymi ogólnokrajowej bazy. Nie analizuje szans i problemów integracji różnych programów wykorzystywanych w Polsce do obsługi procesów bibliotecznych ani wynikających z tego konsekwencji dla organizacji pracy gromadzenia w innych ośrodkach. Opiera się przede wszystkim na doświadczeniach centralnej biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, uczelni liczącej obecnie 16 wydziałów. Szeroka oferta kierunków nauczania, reprezentacja w uniwersytecie różnorodnych dziedzin wiedzy, zobowiązuje bibliotekę centralną do gromadzenia źródeł i opracowań dla szerokiego spektrum nauk. Niewątpliwie, posiadany od 1947 roku przywilej otrzymywania tzw. "egzemplarza obowiązkowego" każdego tytułu z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej o nakładzie powyżej stu egzemplarzy, w dużym stopniu ułatwia realizację zadań biblioteki. Oparcie komputeryzacji na zintegrowanym systemie Horizon powoduje, że możliwości wynikające z integracji z danymi katalogu NUKAT, są

przedstawione z punktu widzenia biblioteki "horizonowej", posiadającej przywilej otrzymywania „egzemplarza obowiązkowego”.

Wykorzystanie danych z baz centralnych do kontroli wpływu druków zwartych z "egzemplarza obowiązkowego"

Rozpoczęty w pierwszej połowie lat 90-tych ubiegłego wieku proces komputeryzacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu¹ nie objął obsługi prac wykonywanych przy gromadzeniu druków zwartych. Nie wdrożono wówczas modułu gromadzenia książek, ograniczając się do automatyzacji akcesji czasopism. Do 2005 roku wszelkie czynności wykonywane w gromadzeniu wykonywano tradycyjnymi metodami. Wprowadzana od tego roku stopniowa komputeryzacja gromadzenia, musiała respektować utwierdzoną już kilkuletnim doświadczeniem organizację pracy biblioteki, opartej na programie Horizon.

W 2004 roku podjęto decyzję o konieczności przeprowadzenia szerokiej akcji reklamowania u wydawców obowiązku dostarczenia darmowych egzemplarzy publikacji. Dostrzeżono bowiem stałą tendencję do nieprzestrzegania przez część wydawców zapisów przepisów dotyczących "egzemplarza obowiązkowego", a w związku z tym spadek wpływów do biblioteki². Zwążywszy na fakt, iż wpływ nabytków z tego źródła stanowił w latach 2004-2005 odpowiednio ok. 72% i 66%³, decyzja taka była naturalna z punktu widzenia interesów biblioteki i jej roli w środowisku naukowym Torunia, regionu oraz kraju. Postanowiono, że dane dotyczące zaległego "egzemplarza obowiązkowego" zostaną pozyskane z bazy NUKAT. Na taki wybór wpływ miały trzy główne przyczyny. Głównym założeniem było, że najskuteczniejszym sposobem będzie załączanie do listów skierowanych do wydawców wykazu z danymi bibliograficznymi druków zwartych, których Biblioteka Uniwersytecka spodziewała się otrzymać w ramach realizacji postanowień Ustawy z listopada 1996 roku. Wybór bazy NUKAT wynikał z wysokiej oceny stopnia kompletności informacji o nowościach wydawniczych z terenu Polski oraz dostępności danych NUKAT, które łatwo było importować do toruńskiej bazy. Od początków istnienia bazy NUKAT w toruńskiej Bibliotece Uniwersyteckiej wprowadzono zasadę, iż wszystkie rekordy bibliograficzne książek kierowanych do zbiorów, muszą zostać „zlinkowane” z bazą centralną. Systematyczny wzrost liczby dostępnych rekordów bibliograficznych w bazie NUKAT potwierdzał zasadność integracji z nią lokalnego katalogu. W pierwszym roku współkatalogowania poziom wpływu rekordów bibliograficznych do bazy centralnej kształtował się na poziomie 10-11 tysięcy rekordów miesięcznie, aby na koniec roku osiągnąć liczbę 51812 opisów druków zwartych⁴. Na koniec roku 2004 NUKat liczył już sobie 358205 rekordów⁵. Stosunkowo szybki wzrost liczby rekordów bibliograficznych, jak i liczby

1 Śliwińska M. Stan komputeryzacji Biblioteki UMK. *Głos Uczelni*. 1993, R. 3, nr 9, s. 12-13 ; Sachwanowicz W.; Śliwińska M. Proces decyzyjny Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu w zakresie wyboru systemu komputerowego. *Przegląd Biblioteczny*. 1994, R. 62, z. 1/2, s. 79-95 ; Śliwińska M., Procedury związane z wyborem systemu. In *Komputeryzacja bibliotek : materiały konferencji 24-26 maja 1993 r.* Red. B. Ryszewski. Toruń 1994, s. 65-69 ; Sachwanowicz W., Marquis, Dynix. In *Komputeryzacja bibliotek : materiały konferencji 24-26 maja 1993 r.* Red. B. Ryszewski. Toruń 1994, s. 113-120.

2 Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2004 rok. [online] Toruń : Biblioteka Uniwersytecka [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w internecie: < <http://www.bu.umk.pl/sprawozdania.html>>.

3 W roku 2004 na 26471 pozyskanych woluminów druków zwartych 18993 pochodziło z "egzemplarza obowiązkowego", w roku na 32416 woluminów 21529. Dane na podstawie: Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2004 rok oraz Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2005 rok. [online] Toruń : Biblioteka Uniwersytecka [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w internecie: < <http://www.bu.umk.pl/sprawozdania.html>>.

4 Sprawozdanie NUKat za rok 2002 [online]. Warszawa : Centrum NUKAT [dostęp 2011-09-01]. Dostępny w internecie: <http://centrum.nukat.edu.pl/images/stories/file/sprawozdania/spub_2002.pdf>.

5 Sprawozdanie NUKat za rok 2004 [online]. Warszawa : Centrum NUKAT [dostęp 2011-09-01]. Dostępny w internecie: <http://centrum.nukat.edu.pl/images/stories/file/sprawozdania/spub_2004.pdf>.

bibliotek przystępujących do współkatalogowania (na koniec 2002 roku do współkatalogowania przystąpiło 32 biblioteki, w latach następnych liczba ta sukcesywnie wzrastała)⁶ pozwalało na szybkie skatalogowanie wpływów z "egzemplarza obowiązkowego" na zasadzie kopiowania rekordów z bazy centralnej. I tak np. na koniec 2003 roku na 57690 rekordów druków zwartych wskazujących w bazie NUKAT lokalizację Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, 18316 rekordów było wprowadzonych przez bibliotekarzy z Torunia, a 39374 zostało skopiowanych z bazy centralnej⁷. Duże nadzieje w tym kontekście wzbudziło przystąpienie Biblioteki Narodowej do narodowego katalogu. Niestety była to współpraca krótkotrwała⁸. Brak ten był (i jest) rekompensowany udziałem Biblioteki Jagiellońskiej. Rola Biblioteki Jagiellońskiej, w kontekście wykorzystania bazy NUKAT do prowadzenia obserwacji krajowej działalności wydawniczej, wynika nie tylko z liczby dostarczonych rekordów, ale również z posiadanego przez nią statusu biblioteki narodowej. Fakt, iż w tekście Ustawy z 7 listopada 1996 roku wymieniono jedynie Bibliotekę Narodową i Bibliotekę Jagiellońską⁹, a pozostałe biblioteki dopiero w tekście Rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z marca 1997 roku¹⁰, miał negatywny wpływ na stopień realizacji "egzemplarza obowiązkowego" w drugiej grupie uprzywilejowanych bibliotek. Wniosek taki opieram na rozmowach z wydawcami, którzy często nie byli świadomi istnienia Rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. Naturalnie, większy wpływ liczby tytułów do Biblioteki Narodowej i Biblioteki Jagiellońskiej wynika z posiadanego przywileju otrzymywania druków zwartych wydanych w nakładzie poniżej 100 egzemplarzy.

Stworzenie systemu monitoringu „egzemplarza obowiązkowego.

Możliwości, problemy, konsekwencje.

W 2005 roku importowano do bazy Horizon rekordy bibliograficzne wszystkich druków zwartych wydanych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w okresie lat 2003-2005. Od tego czasu codziennie baza jest uzupełniana o rekordy wydawnictw polskich z danego okresu, które zasiliły zasób danych NUKAT. W celu wyselekcjonowania i skopiowania z centralnego katalogu pożądaných informacji bibliograficznych użyto danych z tzw. „pól stałej długości”, kodujących miejsce wydania (pole 008, podpole „kod kraju” - pl) oraz datę wydania (pole 008, podpole „date 1” i „date 2” - zakres dat od 2003 do 2005). W trakcie importu automatycznie tworzony jest egzemplarz pozycji, który tradycyjnie rejestruje informacje dotyczące ilości egzemplarzy danej pozycji bibliograficznej i ich lokalizację w bibliotece. Zamiast informacji o miejscu przechowywania danego egzemplarza książki, występującej w egzemplarzu pozycji, automatycznie wprowadzono informację „egzemplarz oczekiwany” oraz datę wpłynięcia rekordu do lokalnej bazy. Druga z wymienionych wartości umożliwia przeszukiwanie "egzemplarzy oczekiwanych" w porządku chronologicznym. W ten sposób stworzono zbiór rekordów, które wskazują, iż dana książka ukazała się, nie dotarła jednak do naszej biblioteki. I to stanowi podstawę do reklamowania jej bezpośrednio u wydawcy.

Wprowadzenie tego swoistego automatycznego monitoringu bieżącej produkcji

6 Burchard M. Katalog centralny NUKAT - pięć lat współkatalogowania i co dalej?. In Rola katalogu centralnego NUKAT w kształtowaniu społeczeństwa wiedzy w Polsce. Red. M. Burchard, K.Grzędzińska, A. Kasprzyk. Warszawa 2010, s. 25-35.

7 Statystyki archiwalne NUKAT za rok 2003 [online]. Warszawa : Centrum NUKAT [dostęp 2011-09-01]. Dostępny w internecie: <<http://www.nukat.edu.pl/nukat/pl/statystyka.phtml?id=9&stid=3&dl=1&sm=b&mc=0312>>.

8 Burchard M. Biblioteka Narodowa i NUKAT - dlaczego osobno? *Przegląd Biblioteczny*. 2008, nr 2, s. 302-309.

9 Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych. *Dzienniki Ustaw*. 1996, nr 152, poz. 722.

10 Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania. *Dziennik Ustaw*. 1997, nr 29, poz. 161.

wydawniczej wymagało dobrej orientacji w przejętych przez NUKAT zasadach katalogowania oraz możliwościach wyszukiwawczych, jakie daje zapis danych bibliograficznych w formacie MARC 21. Niestety, o ile budowa formatu MARC 21 umożliwia stosunkowo łatwe wyselekcjonowanie pożądaných rekordów z bazy NUKAT, o tyle trudności może sprawiać grupowanie tytułów wydanych przez daną firmę wydawniczą. A przypomnę, że głównym celem było uzyskanie spisu publikacji, jakich dane wydawnictwo nie dostarczyło do Torunia w ramach realizacji przepisów o „egzemplarzu obowiązkowym”. Dużym problemem okazał się brak haseł wzorcowych dla wydawców w rekordach z bazy NUKAT. Uniemożliwia to precyzyjne wyszukanie tytułów danego wydawnictwa. Wprawdzie program Horizon umożliwia indeksowanie nazw wydawców (pole 260, podpole „b” - nazwa wydawcy), jednak nie gwarantuje to takiej dokładności wyszukiwania, jak miałyby to miejsce w przypadku zastosowania haseł wzorcowych. Przepisy katalogowania przyjęte przez NUKAT nie wprowadziły ujednoczonej nazwy wydawnictwa. Co więcej, reguły katalogowania nakładają na bibliotekarza obowiązek wiernego odzwierciedlenia formy nazwy wydawnictwa, zapisanego w katalogowanym dokumencie. Za przykład istniejących oboczności nazw wydawnictwa, może posłużyć choćby znana warszawska oficyna wydawnicza Muza. Nazwa przywołanego wydawnictwa jest podawana przez wydawcę raz jako „Muza”, innym razem np. jako „Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza”. Problem z obocznościami nazw firm wydawniczych został zauważony już w fazie projektowania systemu monitoringu, przez jego pomysłodawcę i twórcę dr. Wojciecha Sachwanowicza. Do rozwiązania problemu grupowania publikacji jednego wydawcy w osobnym raporcie, wykorzystano dane zawarte w bazie ISBN Biblioteki Narodowej w Warszawie. Najpierw w oddzielnym raporcie stworzonym narzędziami informatycznymi, udostępniono bibliotekarzom spis wszystkich „egzemplarzy oczekiwanych”, uszeregowany według początków numerów ISBN. Wyszukiwane po nr ISBN rekordy są kopiowane do listów reklamujących „egzemplarz obowiązkowy”. Wykorzystano zatem dane o miejscu wydania i wydawcy, zakodowane w znormalizowanych numerach książki¹¹. Problem braku możliwości odsegregowania rekordów bibliograficznych druków zwartych, o nakładzie poniżej 100 egzemplarzy, uznano za marginalny. Kolejne problemy dostrzeżono wraz z tworzeniem pierwszych spisów „egzemplarzy oczekiwanych”. Jak się okazało, do lokalnej bazy skopiowane zostały również rekordy bibliograficzne dodruków i wznowień danego tytułu. Ustawa z 7 listopada 1996 roku nakłada na wydawcę obowiązek dostarczenia uprzywilejowanym bibliotekom „kolejnych wydań tego samego dzieła”, nie wspomina natomiast o dodrukach i wznowieniach. Potrzeba zastosowania gęstsze go sita, odsiewającego rekordy bibliograficzne, stała się szczególnie widoczna wraz z rejestrowaniem w narodowym katalogu różnych form książki¹². Mam na myśli np. dokumenty elektroniczne, dokumenty audiowizualne, dokumenty dźwiękowe. W Oddziale Komputeryzacji i Digitalizacji we współpracy z bibliotekarzami stworzono filtry, uniemożliwiające automatyczne pobieranie niepożądanych rekordów bibliograficznych. Zastosowanie filtrów znacznie ograniczyło wpływ rekordów bibliograficznych tych dokumentów, których darmowe kopie w myśl przepisów nie przysługują Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu.

Z perspektywy sześciu lat wykorzystywania danych z bazy centralnej, można pokusić się o pierwsze wnioski. Niewątpliwie najważniejszym celem było pozyskanie jak największej ilości książek z nowości wydawniczych. Cel ten został osiągnięty, a najlepszym tego dowodem są dane liczbowe, ilustrujące zwiększony wpływ. W 2004 roku Biblioteka

11 Nahotko M.. Nowe potrzeby w zakresie identyfikacji - zmiany w ISBN. *Bibliotekarz*. 2003, nr 4 , s. 13-16 . Informacja i dokumentacja. Międzynarodowy znormalizowany numer książki (ISBN), PN-ISO 2108. Warszawa 2006.

12 Bieżące przepisy katalogowania dostępne: Format MARC 21 [online]. Warszawa: Centrum NUKAT [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w internecie: <http://centrum.nukat.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=42&Itemid=88>.

Uniwersytecka w Toruniu zarejestrowała 18993 woluminy druków zwartych, pozyskanych z "egzemplarza obowiązkowego"¹³. W roku następnym, gdy rozpoczęto akcję masowego wysyłania reklamacji, liczba ta wzrosła do 21529 woluminów¹⁴. W pierwszym roku monitowania zareklamowano ponad 4 tysiące woluminów książek. Największe nasilenie akcji monitowania miało miejsce w kolejnych latach. W 2006 roku reklamowano ponad 10 tysięcy tytułów¹⁵, uzyskując w 2007 roku zwiększenie wpływu do 25320 woluminów, a w ubiegłym roku do niemal 30 tysięcy woluminów. Niewątpliwie duży wzrost wpływu nabytków z "egzemplarza obowiązkowego" w perspektywie kilku lat, wynika również z wzrostu liczby wydawanych tytułów na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z danych przedstawionych przez Zakład Statystyki Wydawnictw (wcześniej Pracownię Statystyki Wydawnictw) wynika, iż w 2004 roku ukazało się 22475 tytułów książek¹⁶, natomiast w 2010 r. 29539 tytułów¹⁷.

Prowadząc akcję monitowania stworzono listę wydawnictw, które odmówiły wprost lub pozostały głuche na kolejne wezwania o realizację "egzemplarza obowiązkowego", a których publikacje są istotne z punktu widzenia profilu gromadzenia biblioteki naukowej. Publikacje te biblioteka pozyskuje z innych źródeł. Przede wszystkim uzupełniamy zbiory drogą zakupów w przypadku wydawnictw komercyjnych. Drugim źródłem jest wymiana wydawnictw z bibliotekami innych ośrodków naukowych. Staramy się również o pozyskanie darów od autorów, redaktorów, współtwórców danej publikacji. Dodatkową korzyścią okazała wygoda w selekcjonowaniu danych, możliwość ich grupowania w różnych aspektach. Przez stworzenie różnych wyrażen wyszukiwawczych, istnieje możliwość np. oszacowania wpływów z „egzemplarza obowiązkowego” w grupie wydawców, specjalizujących się w danej dziedzinie wiedzy. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu automatycznie sprawdzono kompletność zbiorów nowości krajowych z literatury prawniczej. Wybrano kilkadziesiąt najbardziej znanych wydawnictw publikujących książki prawnicze, a następnie porównano liczbę „egzemplarzy oczekiwanych” i egzemplarzy książek posiadanych w zbiorach. Kolejną, istotną cechą informacji pobieranych z bazy NUKAT jest szybkość jej dostarczenia do bazy lokalnej. Ma to znaczenie w przypadku publikacji wydawanych dla ograniczonego, często bardzo precyzyjnie określonego kręgu odbiorców. Mam w tym miejscu na myśli wszelkiego typu wydawnictwa, tworzone z myślą o członkach danej organizacji lokalnej, uczestników różnych konferencji naukowych. Do tej kategorii należałoby dodać również publikacje wydawane w niskich nakładach, nieosiągalne na rynku księgarskim, aczkolwiek istotne ze względu na treść. Z danych Biblioteki Narodowej wynika, że druki zwarte wydawane przez - jak to określają autorzy raportu - "inne instytucje i organizacje" stanowią ponad 37 % wszystkich tytułów wydanych w latach 2009-2010 na terenie Polski. Co istotne, autorzy opracowania stwierdzili, że największy wzrost liczby tytułów (o 864 tytuły w porównaniu do roku 2009) nastąpił w ofercie literatury naukowej¹⁸. Wyznacza to zadania, jakie stoją przed osobami zajmującymi się pozyskiwaniem publikacji w bibliotekach naukowych i rolę, jaką w skuteczności starań o książkę niszową, niskonakładową odgrywa szybkość uzyskania informacji o jej wydaniu. Często szansa na zdobycie niskonakładowej książki znacznie spada

13 Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2004 rok. [online] Toruń : Biblioteka Uniwersytecka [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w internecie: < <http://www.bu.umk.pl/sprawozdania.html>>.

14 Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2005 rok. [online] Toruń : Biblioteka Uniwersytecka [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w internecie: < <http://www.bu.umk.pl/sprawozdania.html>>.

15 Sprawozdanie Sekcji Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za 2006 rok. Kopia w posiadaniu autora.

16 *Ruch Wydawniczy w liczbach* [online]. 2004, R.50, tabela 2: Książki według wydawców. Warszawa : Biblioteka Narodowa [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w Internecie: <<http://www.bn.org.pl/download/document/1235056553.pdf>>.

17 *Ruch Wydawniczy w liczbach* [online]. 2010, R. 56, tabela 1: Książki według wydawców. Warszawa : Biblioteka Narodowa [dostęp: 2011-09-01]. Dostępny w Internecie: <<http://www.bn.org.pl/download/document/1312382595.pdf>>.

18 Ibid.

wraz z upływem czasu. Z perspektywy Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, istotne okazały się informacje o wydawnictwach różnego typu instytucji państwowych i społecznych, organizacji religijnych, osób prywatnych z terenu Polski północnej. Ma to związek z tradycją gromadzenia druków poświęconych terenom Pomorza, Powiśla, Warmii i Mazur¹⁹. Tradycja ta materializuje się m.in. w powstających, w Pracowni Pomorzoznawczej Biblioteki Uniwersyteckiej specjalistycznych bibliografiach pod kierunkiem Urszuli Zaborskiej²⁰. Stawia to przed pracownikami gromadzenia konieczność głębokiej penetracji lokalnego rynku wydawniczego. Baza opisów w lokalnym programie jest bardzo przydatnym narzędziem do poszukiwań informacji o wydanych tytułach. Dane rekordów bibliograficznych „egzemplarza oczekującego” okazały się pomocne np. w przypadku sprawdzania ofert z innych bibliotek, oczywiście tylko w odniesieniu do druków zwartych wydanych w określonym czasie. Osoby sprawdzające oferty nie musiały – w przypadku stosowania w dostarczonym spisie skróconych opisów bibliograficznych – poszukiwać podstawowych danych formalnych (objętość, format, przynależność do danej serii, istnienie w danej publikacji materiału ilustracyjnego, informacje o przekładach) oraz przedmiotowych dokumentu w bazach zewnętrznych. Rekordy przyjmowane do bazy NUKAT odznaczają się wysokim poziomem szczegółowości odnośnie cech formalnych. Zawierają również hasła przedmiotowe w języku KABA, pozwalające na zidentyfikowanie tematyki danej publikacji.

Pobocznymi, aczkolwiek pozytywnymi rezultatami akcji monitowania było przede wszystkim nawiązanie wielu, jak pokazały kolejne lata cennych kontaktów. Każdy kontakt z osobami zajmującymi się zawodowo (czy na marginesie innych obowiązków zawodowych, lub tylko okazjonalnie) sprawami publikowania książek, jest dla osób pracujących w gromadzeniu niezwykle cenny. Udało się nam dzięki temu pozyskać wiele darów, uzyskać wiele informacji o losach danego tytułu, poznać punkt widzenia wydawców na „egzemplarz obowiązkowy” i ich problemy w jego realizacji.

Zdobyte doświadczenia w użytkowaniu zbioru rekordów „egzemplarzy oczekiwanych” pozwalają na udoskonalanie go w przyszłości. Zadaniem, które w niedalekiej przyszłości zamierza podjąć Oddział Komputeryzacji i Digitalizacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, jest zintegrowanie danych z „egzemplarza oczekującego” z danymi z bazy ISBN w lokalnym katalogu. W pierwszej połowie bieżącego roku, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu wystąpiła z prośbą do Krajowego Biura ISBN Biblioteki Narodowej o udostępnienie w formie elektronicznej bazy numerów ISBN. Dzięki uprzejmości wspomnianej biblioteki, otrzymaliśmy plik z danymi bazy ISBN. Dane te udało się wgrać do stworzonej w tym celu podbazy w module gromadzenia. Celem takiego rozwiązania jest uzyskanie możliwości wyszukiwania opisów „egzemplarzy oczekiwanych”, dowolnie wybranego wydawnictwa. Ma to skrócić czas tworzenia raportów, dostarczanych do listów do firm wydawniczych. Trudno obecnie przewidzieć czy zespolenie danych z dwóch baz lokalnych w obrębie bazy lokalnej powiedzie się. A jeśli tak, to w jakim stopniu będzie to narzędzie wygodne i sprawne w pracy bibliotekarzy. Nie sposób również ocenić czy możliwości jakie daje zastosowany w Toruniu system, są już wyczerpane. Jeżeli tak, to czy ostatecznie? Rozwój systemów informatycznych może rozwiązać w niedalekiej perspektywie problemy, które dziś wydają się trudne lub wręcz niemożliwe do rozwiązania.

19 Baranowski H. Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, ich rozwój i kierunki przyszłego kształtowania. In *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*. Cz. 5. Red. B. Ryszewski. Toruń 1990, s. 23-45; Baranowski H. Czytelnia Pomorzoznawcza w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. In *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*. Cz. 2. Red. B. Ryszewski. Toruń 1982, s. 44-52; Zaborska U.; Maj K. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu jako ośrodek badań nad regionem. *Przegląd Regionalny*. 1992, z. 3, s.76-80.

20 Zaborska U., Udział Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu w tworzeniu międzynarodowej bibliografii Europy Środkowej i Wschodniej. *Folia Toruniensia*. 2006. R. 6, s. 73-77.

Badanie preferencji czytelników w oparciu o dane lokalnego systemu bibliotecznego

W 2008 roku podjęto decyzję o udostępnieniu wszystkich danych dotyczących „egzemplarza oczekującego” w katalogu komputerowym na witrynie internetowej biblioteki. Wówczas w katalogu pojawiły się opisy bibliograficzne książek wydanych na terenie Polski w latach 2005-2008, wraz z „egzemplarzami oczekującymi”. Włączono jednocześnie funkcję „podłącz się”, która umożliwia czytelnikowi zamówienie a zarazem zgłoszenie zainteresowania danym tytułem z poziomu katalogu. Podjęcie tej decyzji miało na uwadze dwa zasadnicze punkty: 1. Dostarczenie czytelnikowi możliwie szybkiej informacji o nowościach wydawniczych na poziomie katalogu komputerowego oraz umożliwienie zgłaszania dezyderatów. 2. Stworzenie wygodnego narzędzia do sukcesywnego zapoznania preferencji czytelnicznych użytkowników biblioteki. Najpierw jednak muszę w dużym skrócie przedstawić zmiany w organizacji pracy opracowania formalnego, jakie wymusiła decyzja. Książki po zarejestrowaniu w księdze akcesyjnej w Sekcji Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów trafiają do Sekcji Opracowania Formalnego Zbiorów, gdzie nadawane są sygnatury, wczytywane kody paskowe do „egzemplarzy pozycji” rekordów, które później służą do rejestrowania wypożyczeń. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu utrzymany jest cotygodniowy rytm przekazywania nabytków z „egzemplarza obowiązkowego”. W przypadku, gdy wydawca dostarczył wcześniej swoje książki do innych bibliotek, które w tym czasie zdążyły stworzyć rekordy bibliograficzne i dostarczyć je do bazy NUKat, rekordy nowości są już w naszej bazie. W takich (częstych przecież) przypadkach zmieniana jest lokalizacja danej książki z „egzemplarza oczekiwanego” na lokalizację rzeczywistą (magazyn, czytelnie, kolekcje wolnego dostępu itd.). Katalogerzy nie muszą wówczas samodzielnie kopiować rekordów bibliograficznych z bazy NUKat, gdyż kopiowanie to odbyło się automatycznie wcześniej. Większość egzemplarzy oczekiwanych, które pojawiają się w bazie Horizon dotyczy książek, które biblioteka rzeczywiście otrzymuje w ramach egzemplarza obowiązkowego, zazwyczaj w krótkim czasie od daty importu rekordu bibliograficznego. Pozycje zamówione, są po przejściu drogi książki kierowane do wypożyczalni na konto czytelnika. Drugim punktem tego rozwiązania, jest możliwość składania dezyderatów przez każdego zarejestrowanego czytelnika. Jest to możliwość oczywiście ograniczona zarówno chronologicznie, jak i terytorialnie. Obejmuje obecnie tylko wydawnictwa krajowe, wydane w okresie ostatnich 2-3 lat. Baza jest codziennie automatycznie uzupełniana, a pracownicy gromadzenia mają możliwość przeglądania jej również wg daty zaimportowania danego tytułu.

Wiele bibliotek stara się w różnorodny sposób (często właśnie poprzez informacje na stronie www) pozyskiwać informacje o zapotrzebowaniach czytelników. Opierając się na doświadczeniach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, można zaryzykować twierdzenie, iż możliwość przesłania drogą elektroniczną tytułu poszukiwanej książki, ma wpływ na zwiększenie liczby dezyderatów, w naturalny sposób zwiększając wiedzę bibliotekarzy o czytelnikach i ich potrzebach. Dla porównania podam, iż w sposób tradycyjny do Sekcji Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów co roku trafia ok. 200-300 dezyderatów, z prośbą o sprowadzenie danego tytułu. Uruchomienie funkcji zgłaszania dezyderatów na nowości krajowe spowodowało, iż tygodniowo otrzymujemy od 30 do prawie 200 zgłoszeń. Dodatkową korzyścią, jest możliwość (automatycznego, dostępnego narzędziami informatycznymi) sortowania zgłoszonych dezyderatów: wg liczby podłączeń (oczywiście duża liczba podłączeń pod dany tytuł wzmacnia czujność bibliotekarza i zmusza do niezwłocznego pozyskania poszukiwanej książki), czy wg nazw wydawnictw.

Udostępnienie informacji o egzemplarzach oczekiwanych dla czytelników, wymusiło zastosowanie filtrów, które ukrywałyby część opisów przed czytelnikami. W tym roku zdecydowaliśmy się na ukrywanie egzemplarzy pozycji oczekiwanych w przypadku, gdy

daną książkę pozyskaliśmy z innego źródła (głównie z darów od autorów w jakikolwiek sposób związanych z uniwersytetem oraz zakupionych przed otrzymaniem egzemplarza obowiązkowego). Zauważyliśmy, iż część czytelników w przypadku, gdy dana publikacja była do wypożyczenia z wolnego dostępu, podłączali się pod egzemplarz oczekiwany, zamiast pofatygować się do kolekcji wolnego dostępu i samodzielnie wyszukać książkę. Kolejną partią opisów bibliograficznych, które ukryliśmy, były opisy zeszytów monograficznych, które w naszej bibliotece są ujęte jako czasopisma, w przypadku gdy przepisy katalogowania NUKAT dopuszczają możliwość tworzenia oddzielnych rekordów dla poszczególnych zeszytów. Ukryto również "egzemplarze oczekujące" publikacji tych wydawnictw, które specjalizują się w wydawaniu literatury z przeznaczeniem dla dzieci i młodzieży, podręczników szkolnych itd. W dużej części otrzymane egzemplarze książek z tej kategorii są przez naszą bibliotekę przekazywane – jak to ujmuje Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 1999 roku - „bibliotekom wchodzącym w skład ogólnokrajowej sieci bibliotecznej”²¹.

Automatyzacja wybranych procesów gromadzenia

Jak już wspominałem na początku, komputeryzacja procesów bibliotecznych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, jaka się dokonała w ubiegłym wieku, ominęła sprawy gromadzenia. Wprowadzenie do lokalnej bazy informacji o książkach, które w myśl ustawy powinny trafić do biblioteki, było pierwszym krokiem szerszego wykorzystania narzędzi informatycznych do pracy gromadzenia druków zwartych. W 2007 roku zaczęto wykorzystywać moduł gromadzenia, gdzie w podbazie nazwanej dezyderaty, grupuje się i przechowuje informacje o poszukiwanych książkach, dzieląc je na różne źródła spodziewanego wpływu: monitowanie egzemplarza obowiązkowego, wymiana wydawnictw z innymi bibliotekami i ośrodkami naukowymi, zakup z podziałem na dostawców. Dodatkowo moduł gromadzenia służy do kontroli książek przekazanych do digitalizacji, na wystawę nowości, do konserwacji itd. Z modułu gromadzenia istnieje możliwość drukowania zamówień, tworzenia różnego rodzaju zestawień, pomocnych w bieżącej pracy. W tym celu wykorzystywane są również „egzemplarze oczekujące”, które uprawniony bibliotekarz może przesłać do modułu gromadzenia i przydzielić im odpowiednią kategorię. Oprócz modułu gromadzenia i zgłaszanych dezyderatów, często wykorzystywane są możliwości pobierania danych o zainteresowaniu czytelników publikacjami, stopień ich wykorzystania. Są to pomocne narzędzia zwłaszcza przy uzupełnianiu literatury, wykorzystywanej w procesie dydaktycznym. Otrzymujemy tworzone automatycznie raporty o najczęściej wypożyczanych tytułach (z możliwością zastosowania dat skrajnych), największej liczbie połączeń. Dane te pozwalają w oczywisty sposób ocenić zainteresowanie czytelników, pozwalają na wyłowienie nowości wydawniczych, które cieszą się największym zainteresowaniem. Wykorzystujemy je np. do aktualizowanej co roku listy podręczników, które są przyjmowane w ramach ekwiwalentu za kary za przekroczenie terminu wypożyczenia. W ten sposób pozyskujemy ponad 1000 egz. podręczników akademickich rocznie²².

Elastyczność w wyszukiwaniu danych, ujętych w różnych aspektach, jest wykorzystywana również podczas obsługi innych zadań biblioteki. Przykład Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu wskazuje, iż istnieją możliwości wzbogacania funkcji lokalnych zintegrowanych systemów bibliotecznych, poprzez uzupełnianie ich danymi z baz zewnętrznych. Dane te stanowią pomoc w skutecznym gromadzeniu publikacji, zgodnych z profilem biblioteki.

21 Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 maja 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazubibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów oraz zasad i trybu ich przekazywania. *Dziennik Ustaw*. 1999, nr 50, poz. 513.

22 Spis podręczników dostępny jest na stronie: http://www.bu.umk.pl/lista_podrecznikow.html

